

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת מסעי, תשס"ח
מספר 767מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על חשיבות השאלות הרטוריות בהפטרות "מסעי"

הפטרות פרשתנו לקוחה מירמיה ב: ד-כח.¹ יש בהפטרות כמה נבואות נפרדות שאוחדו לכדי פרק אחד במעשה העריכה.² זמנן של הנבואות הוא ככל הנראה ימי יאשיהו מלך יהודה.³ חוקרים רבים ציינו שהנביאים היו רטוריקנים, נואמים דגולים, אשר השתמשו בכישוריהם על מנת לשכנע את קהלם. בין הנואם ובין נמעניו עומד המסר שהנואם צריך להביע כשהוא קשוב לתגובות השומעים. מטרת הנואם היא לשנות דעות ומגמות קיימות, ולשם כך עליו לבנות את נאומו היטב. על-פי אריסטו, הנואם עשוי לפנות אל השכל של נמעניו באמצעות טענות לוגיות או אל הרגש באמצעות שידול. יש לזכור שלא תמיד יכול הנואם להוכיח חד-משמעית את טענותיו, כיוון שהמציאות היא מורכבת ואינה צבועה בשחור ולבן. לכל היותר הוא יכול להציג את עדיפותה של דרך אחת על פני האחרת. הנואם יכול לבחור באחת משתי הדרכים: להבהיר את עמדתו או לצאת נגד דעות רווחות. תנאי הכרחי להצלחת הנואם הוא העברת המסר בפשטות ובשפה ברורה. עם זה על מנת להשיג תשומת לב מרבית, הנואם צריך להפתיע ולחדש.

שאלות רטוריות הם אחד האמצעים הרטוריים. אריסטו (רטוריקה, סע' a1419) ממליץ לנואם "להשתמש בשאלות כאשר מבקשים להוכיח שבן הפלוגתא או סותר את עצמו או אומר דברים חסרי שחר". השימוש בשאלות רטוריות רווח מאוד בספר ירמיה.⁴ לשאלות אלה מבנים מגוונים, ואחד מהם הוא: "ה... אם... מדוע":⁵ חלק טפל, ובו שתי שאלות הנמקה וחלק עיקרי, ובו השאלה המנומקת. שתי שאלות כאלה מובאות בפסוקי ההפטרות, ושתיים אחרות – בפסוקים שאינם נקראים בהפטרות:

הַיְימִיר גוֹי אֱלֹהִים, וְהִמָּה לֹא אֱ-לֹהִים; וְעַמִּי הִמִּיר כְּבוֹדוֹ בְּלוֹא יוֹעִיל (יא).

הַעֲבֹד יִשְׂרָאֵל אִם-יִלִּיד בֵּית הוּא, מְדוּעַ הָיָה לְבָז? (יד)

הַדֹּר אַתֶּם רְאוּ דָבָר-ה', הַמְדַבֵּר הַיִּיטִי לְיִשְׂרָאֵל, אִם אֶרְץ מְאֹפְלָיָה? מְדוּעַ אָמְרוּ עַמִּי: רָדְנוּ לֹא-נָבוֹא עוֹד אֵלֶיךָ? הַתְּשִׁפַּח בְּתוֹלָה עֲדִיָּה, פְּלֵה קִשְׁרֶיךָ; וְעַמִּי שְׂכַחוּנִי, יָמִים אֵין מִסְפָּר (לא-לב).

מה חשיבות השימוש בשאלה רטורית? שלא כמשפטי חיווי, היכולים לזכות באהדת הקהל או בהתנגדותו, הרי השאלה הרטורית כופה תשובה אחת על השומע, בדרך כלל זו הרצויה לנואם. לכל השאלות ששואל הנביא בפסוקים יא, יד, לא-לב יש תשובה אחת ויחידה: לא!

¹ האשכנזים מוסיפים כאן את יר' ג: ד ("הָלוֹא מַעֲתָה") ואילו הספרדים מוסיפים את יר' ד: א-ב ("אם-תשוב"). ככל הנראה, פסוקים אלה נוספו כדי לרכז את הפורענות בפסוקים הקודמים.

² לדעת יאיר הופמן, התייחסו של הנבואות הוא: ד-ט; י-יג; יד-יח; יט-כב; כג-כה; כו-כח (וכן: כט-לב; לג-לז). ראו בפירושו לספר ירמיה בסדרת **מקרא לישראל**, כרך א, ירושלים ותל-אביב תשס"א.

³ על זמנן של הנבואות בירמיה ב-ו מימי יאשיהו מלך יהודה ראו מאמרי: "לשאלת זיהויו של הגוי מצפון בנבואות ירמיהו", **בית מקרא** מו (תשס"א), עמ' 322-334.

⁴ ראו במאמרי: "ניתוח רטורי של ירמיה ז 1-15", בתוך: י' גתי (עורך), **מילה בסלע**, הוצאת מכילת עמק יזרעאל (בדפוס).

⁵ וראו: יר' ח: ד-ה, יט, כב; יד: יט; כב: כח; מט: א. על מבנה זה ראו: י' אבישור, "הדגם ה... אם... מדוע... בספר ירמיהו", **בית מקרא** מה (תשל"א), עמ' 152-170. יש לציין שלא כל השאלות הרטוריות כוללות את ה"א השאלה. ראו, למשל: איוב ב: י; י: ט; יא: יא.

פסוק יא מדגיש את האבסורד שבעבודת האלילים של העם. הנביא טוען ששום עם לא החליף את אלוהיו באל אחר, ומשום כך מעשהו של עם ישראל, המחליף את אלוהיו בבעלים ובאשרות - אינו הגיוני ואינו תואם את מנהג העולם.

בפסוק יד הנביא תוהה כיצד קרה שמי שהוגדרו בירמיה ב: ג כ"קדש לה" נהפכו לעבדים, שאין מי שיסייע להם מול המכים ושודדים אותם.

בפסוקים לא-לב שואל הנביא אם הקב"ה היה לישראל מקור לחושך ולא לאור, היינו, האם ה' הכזיב את ישראל, ולכן העם החליט לנטשו ולמרוד בו? מובן שהתשובה שלילית, שכן ה' הוליד את עמו במדבר (פס' ו) וה' הוא "מקור מים חיים" (יג), ולאור מטאפורת הנישואין שבה מתוארים יחסי ה' וישראל כיחסי בעל ואישה, לא מובן כיצד יכול העם לשכוח את ה', שהרי הכלה (=כנסת ישראל) קשורה לתכשיטיה ואינה שוכחת אותם.⁶

ההאשמות האלה נועדו לעורר את העם לשינוי הדרך ולתשובה. כל אלה אפשריים בימי יאשיהו מלך יהודה, ויש בכוחה של התשובה למנוע את בואו של האויב ליהודה "לְשׁוֹם אֲרָצָךָ לְשִׁמָּה" (יר' ד: ז). אולם ככל שאנו מתקדמים בזמן, שערי תשובה הולכים וננעלים עד אשר אפילו התשובה לא תועיל לביטול גזרת החורבן והגלות: "הַיֵּשֶׁב בְּעִיר הַזֹּאת, יָמוּת בְּחָרֶב בְּרָעַב וּבְדָבָר" (לח: ב).

כיוון שנבואות אלה מוגדרות "תְּזוֹת קִשָּׁה" (על פי יש' כא: ב), נלך אף אנו בדרכם של מסדרי ההפטרה ונסיים בדברי הנחמה של ירמיהו מתוך פרק ל"א, שאף הם מנוסחים כשאלה רטורית: "הֲבֵן יִקְרֶה לִי אֲפָרִים אִם יִלְדֶּה שֶׁעֲשָׂעִים כִּי-מִדֵּי דְבָרֵי בּוֹ זָכַר אֲזַכְרֶנּוּ עוֹד, עַל-כֵּן הָמוּ מְעִי לוֹ רַחֵם אֲרַחֲמֶנּוּ נָא" (ה" (יט)).

ד"ר מיכאל אביעזר
המחלקה לתנ"ך

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

⁶ לתיאור מפורט של קישוטי הכלה ראו יחזקאל טז: יג: "וְאֵלֶּיֶשׁךָ רִקְמָה וְאֶנְעֵלְךָ תַּחַשׁ וְאֶחָבֶשׁךָ בְּשֵׁשׁ וְאֶכְסָף מְשִׁי וְאֶעֱדֶךָ עֲדֵי וְאֶתְנֶה צְמִידִים עַל-יְדֶיךָ וְרִבִּיד עַל-גְּרוֹנְךָ וְאֶתֵּן נֶזֶם עַל-אָפֶיךָ וְעִגְלִילִים עַל-אָזְנוֹיךָ וְעֵטְרַת תְּפָאֲרֶת בְּרֹאשְׁךָ וְתַעֲדֵי זָהָב וְכֶסֶף וּמִלְבוּשֶׁךָ שֵׁשׁ וְמִשֵּׁי וְרִקְמָה".